

Kliinikumi Leht

SISELEHT nr 212 | november 2018

www.kliinikum.ee/leht

 Tartu Ülikooli Kliinikum

Hematoloogia-onkoloogia kliiniku õde Lemme-Liis Aruväli pälvis rahvusvahelise tunnustuse

19.–23. oktoobril toimus Saksamaal Münchenis ESMO (European Society for Medical Oncology) 2018. aasta kongress. Ligikaudu 26 000 onkoloogia eriala meditsiinitöötaja koondava ühingu aasta-kongress hõlmas endas ka EONS (European Oncology Nursing Society) konverentsi EONS11.

Kolmepäevane õenduse konverents keskendus viiele peamisele teemale – onkoloogia eriala õendusjuhtimine, sümptomite käsitlemine, patsientide turvalisus, uusimad vähiuuringud ning onkoloogiaõdede roll. Konverents lõppes paljutähenduslike ning nii mõnegi kategooria puhul esmakordsete tunnustuste jagamisega.

Laureaadiks osutus ka Tartu Ülikooli Kliinikumi hematoloogia-onkoloogia kliiniku õde Lemme-Liis Aruväli, pälvides rahvusvahelise tunnustuse RECaN - Recognising Cancer Nursing Award 2018. Esimest korda välja antud tunnustuse eesmärk oli väärtustada onkoloogia eriala õdesid ning nende tööd. Lemme-Liisi puhul sooviti esile tõsta tema avatud olekut, pidevat arenemise soovi ning Eesti kogemuse Euroopasse toomist.

Tegelikult oli Lemme-Liis Aruväli, kes esines Münchenis kahe ettekandega, RECaN projektiga seotud aga juba varem. „Osalesin 2016. aastal Euroopa onkoloogia õdede meistriklassi kursusel, kus kohtusin EONSi praeguse presidendi Lena Sharp'iga. Sa-

Foto: Erakogu

Lemme-Liis Aruväli

mal ajal oli käivitunud ka RECaN projekt, mis võttis uurimise alla neli Euroopa riiki, millest üheks valiti meistriklassi järgselt Eesti. Projekti eesmärk oli koguda andmeid onkoloogia õenduse kohta ning uuringu üks osa oli ka töörühma Eestis viibimine, igapäevase töökorralduse jälgimine ja vestlemine kliiniku personaliga,“ selgitab Lemme-Liis. Tema sõnul olid andmete kogujad üllatunud Eesti õdede professionaalsusest.

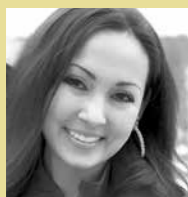
Rahvusvaheliselt tunnustatud õde on kliinikumis töötanud kuus ja pool aastat. Selle

aja sisse on mahtunud väga tormiline erialane areng, aga ka läbipõlemine. Ta toob välja, et Eestis ei ole eraldi spetsialiseerumist onkoloogia õendusele, vajalikud spetsiifilised oskused omandatakse hoopis töö käigus. Et onkoloogiliste patsientide arv on liikunud pidevas tõusutrendis ning õdede töö võib olla emotsionaalselt keeruline, otsustas Lemme-Liis 2017. aastal Eesti Onkoloogiaõdede Ühingu (EOÜ) presidendi Heleri-Mall Roosmäe julgustusel luua noorte kolleegide toetamiseks onkoloogiaõdede

ühingu tütarrühmituse ESTYCaN (Eesti Noored Onkoõded). Rühmituse eesmärk on ühendada noored (35 eluaastat ja vähem) töötavad õed üle kogu Eesti. Rühmitus seisab hea selle eest, et liikmetele oleks tagatud teadmised võimalustest end koolitada erialaselt nii Eestis kui ka välismaal, tagatud emotsionaalne tugi ning et alustavad õed tunneksid julgustust jätkata töötamist antud erialal. „Lisaks igapäevastele töökohustustele peavad õed olema toeks nii patsiendile kui ka tema lähedastele. Meie töö hõlmab väga palju erinevaid stressitekitavaid aspekte, aga samal ajal ei tohi me unustada iseenast. Euroopa tasemel tunnustus annab kinnitust, et meie väikese riigi onkoloogiaõdede tööd hinnatakse ja väärtustatakse kõrgelt. See on julgustav ja lootustustandev,“ ütleb Lemme-Liis.

Ta usub, et mistahes erialal on kogemuste vahetamine, teineteise tunnustamine ning hästi toimiv meeskonnatöö edasiviivaks jõuks.

UUS TÖÖTAJA

Olga Rätsep

Olen sündinud ja kasvanud Kohtla-Järve linnas. Peale Kohtla-Järve Järve Vene Gümnaasiumi lõpetamist astusin Tartu Ülikooli arstiteaduskonda ja juba 4. kursusel hakkasin huvi tundma hematoloogia vastu. Mind inspireeris dr Marju Hein, kes oli mu hematoloogia praktika juhendaja. See kogemus mõjutas kindlasti mu otsust residentuuri valimisel ning pärast arstiteaduskonna lõpetamist otsustasin süveneda hematoloogiasse. Hematoloogia on äärmiselt huvitav, mitmekülgne, väga kiiresti arenev ja nõuab pidevat enesetäiendamist. Kuna meie patsiendid tulevad ravile korduvalt ning eduka ravi järgselt jäävad ka jälgimisele, kujuneb selle perioodi jooksul arsti ja patsiendi vahel tugev, siiras ja usalduslik side. Pean seda väga oluliseks ja selle väärtus on minu jaoks hindamatu.

Alates maikuust töötan täiskohaga hematoloogia-onkoloogia kliinikus hematoloogia ja lüüdi transplantatsiooni osakonnas arst-õppejõuna, kus mind ümbritseb väga toetav ja sõbralik meeskond. Üheks tähtsaks isiklikuks saavutuseks pean juunis Stockholmis toimunud Euroopa Hematoloogia Assotsiatsiooni (EHA) eksami edukat sooritamist.

Teen oma tööd südamega ja soovin teha kõik endast oleneva, et patsiendid tunneksid vaatamata oma raskele diagnoosile igakülgset toetust ja abivalmidust ning saaksid maailma standarditele vastavat kvaliteetset ravi. Vaba aja pühendan oma perele.

KOMMENTAAR

Olgat tunnen nüüdseks juba terve igaviku (4-aastane residentuur tundub ju kui igavik). Kogu selle aja jooksul on mind rõlunud tema abivalmidus, teadmishimu ja tasakaalukus. Ei ole tema suust veel „ei“ sõna kuulnud. Loodame teda mitte ära rikkuda, et ka 100 aasta pärast tema kohta sama juttu võiks kirjutada.

DR AIN KAARE

Hematoloogia ja lüüdi transplantatsiooni osakond

Dr Janne Tiigimäe-Saar kaitses doktoritööd

12. novembril kaitses Janne Tiigimäe-Saar filosoofiadoktori kraadi (PhD (arstiteadus)) taotlemiseks esitatud väitekirja „Botulinum neurotoxin type A treatment for sialorrhea in central nervous system diseases“ („Kesknärvisüsteemi haigusest tingitud sialorröa ravi botulismitoksiiniga“).

Doktoritöö juhendajad olid dotsent Tiia Tamme (dr. med. (arstiteadus)), TÜ hambaarstiteaduse instituut ja professor Pille Tabal (dr. med.), TÜ kliinilise meditsiini instituut.

Oponentideks dotsent Merete Bakke (PhD), Department of Odontology, Faculty of Health and Medical Sciences, Kopenhaageni Ülikool, Taani.

Kokkuvõte

Sialorröad ehk liigset süljevoolust defineeritakse kui keha võimetust kontrollida suunelugu kogunenud sekreeti, mille tulemuseks on liigne sülje voolamine. Sialorröa võib esineda nii lastel kui täiskasvanutel krooniliste neuroloogiliste haiguste korral, nagu laste tserebraalparalüüs, amüotroofne lateraalsklerooos ja Parkinsoni tõbi. Probleem ei ole tingitud mitte niivõrd süljeerituse rohkusest, vaid neelamisreflekside langusest, lihaste nõrkusest ja koordinatsioonist tegevusest.

Dr Janne Tiigimäe-Saar

Botulismitoksiin A (BNT-A) on kasutusel olnud mitmete kesknärvisüsteemi häirete (düstooniad, spastilisus) ravis mitmekümne aasta jooksul; uue näidustusena on lisandunud liigse süljevooluse vähendamine. BNT-A süstimine süljenäärmetesse vähendab süljeeritust, seega kergeneb väiksema süljekoguse alla neelamine. Sülje ja suuõõne mikrofloora muutused võivad põhjustada häireid suuõõne tervises, mille oluline komponent on sülje puhastav ja antibakteriaalne toime.

Käesoleva töö eesmärk oli uurida BNT-A ravi efektiiv-

sust ja ohutust süljenäärmete süstimisel sialorröa ravis kesknärvisüsteemi haigustega patsientidel. Peale ravimi toimeefekti oli uuringuküsimuseks muutunud suuõõne mikroflooras ja sülje omadustes, mis võivad olla mõjutatud BNT-A süstimise tagajärjel tekkinud süljekoguse vähenemisest.

Uuringu tulemused näitasid, et süljevoolus vähenes ravi käigus statistiliselt olulisel määral. Hambumushäire mõjutas tserebraalparalüüsiga patsientidel süljeerituse intensiivsust. Sialorröad esines rohkem Parkinsoni tõvega haigetel, kelle domineeriv häire oli bradükineesia – liigutuste aeglus ja kohmakus –, ja vähem treemoridominantse kliinilise alatüübi korral. Sülje koostises ja *S. mutans*'i hulgas muutust ei esinenud, kuid laktobatsillide kogus näitas statistiliselt olulist tõusu.

Süljevooluse ravi BNT-A süstidega on efektiivne, kuid võib viia suuõõne isepuhastumisvõime langusele.

milline on optimaalne doos, et saavutada raviefekt? Puudulik oli ka valdkond botulismitoksiini süstide mõjust suuõõne tervishoiule. Nii formuleerisid kliinilise töö küsimused doktoritöö uuritavateks eesmärkideks. Oluline on märkida, et tegemist on Euroopa Liidu kliiniliste uuringute registris registreeritud uuringuga (EudraCT). Selles, et dissertatsioon käsitles just neid ak-

tualseid ravi- ja teadusküsimusi, on suur roll ka doktoritöö teisel juhendajal prof Pille Tabal.

Dr Janne Tiigimäe-Saar on äärmiselt meeldiv, töökas noor kolleeg, kes on Tartu Ülikooli arstiteaduskonna hambaarstiteaduse eriala lõpetatud *cum laude* ning kelle doktoritöö jõudis kaitsmisele nominaalajaga.

DR TIIA TAMME
Juhendaja

Kliinikum koostab oma arengukava

Aasta lõpp on kliinikumis traditsiooniliselt toimekas. Lisaks igapäevastele toimetustele tegelevad kliinikud ja teenistused arengukava koostamisega ning järgmiseks aastaks tegevuseesmärkide püstitamiseks.

Foto: Andres Tennus

Prit Eelmäe

Tartu Ülikooli Kliinikumi arengu juhtimise aluseks on pikaajalisi arengusuundi ja tegevuspõhimõtteid kajastav kliinikumi strateegia (2018–2030) ning sellest lähtuv lähiaastate eesmärgid ja kavandatud tegevusi sisaldav kolmeaastane arengukava. Arengukavast lähtuvalt püstitatakse igaks kalendriaastaks konkreetsed aastaeesmärgid. Lisaks kogu organisatsiooni arengudokumentidele on olemas ka struktuuriüksuste viieaastased arengukavad ning konkreetse aasta eesmärgid.

Arengudokumentide koostamise, üle vaatamise ja kinnitamise senine protsess. Kliinikumi strateegia koostamise algatas nõukogu 2017. aasta märtsis ning see viidi läbi nõukogu, juhatuse ning struktuuriüksuste esindajatest koostatud töögrupi poolt. Strateegia kinnitas nõukogu 5. veebruaril 2018. Kolmeaastase tegevuskava on nõukogu seni kinnitanud igal aastal tegevusperioodi aasta võrra pikendades. Kliinikumi aastaeesmärgid kinnitab nõukogu lõppeva kalendriaasta viimasel kuul. Tegevuskava ja aastaeesmärkide täitmist hindab nõukogu koos majandusaasta aruande täitmisega märtsis.

Sel aastal lähtutakse arengukava koostamisel Tartu Ülikooli Kliinikumi strateegiast 2018–2030 ning selle koostamisel kokku lepitud prioriteetidest. Eraldi on plaanis tähelepanu pöörata personali valdkonna tegevustele.

Strateegilised prioriteetid 2018–2030

1. Patsiendi- ja perekeskus, parim patsiendikogemus

2. Meie töötajad
3. Terviklik tervishoiupiirkond
4. Integreeritud ja järjepidev ravi
5. Ravikvaliteet
6. Kliiniline õpe, teadustöö ja innovatsioon

Selleks, et kliinikute ja teenistuste arengusuund oleksid töötajatele selgesti mõistetavad ja et kõigil töötajatel oleks edaspidi senisest parem võimalus kaasa rääkida, korraldavad kliinikud lähtuvalt struktuuriüksuse suurusest ja funktsioonist sobivas vormis arenguseminarid, kus arutatakse üheskoos läbi võimalikud arendustegevused ning prioriteetideks määratakse.

Kliinikumi kolmeaastase arengukava koostamisel on soov kasutada nn *bottom up* lähenemisviisi, kus kliinikud ja teenistused panevad esmalt paika oma arengusuundi ja lähtuvalt nendest kujuneb kliinikumi arengukava, pidades sealjuures silmas kliinikumi strateegilisi prioriteete. Arengukava koostatakse aas-

Kliinikumi strateegia 2018-2030

3-AASTASED ARENGUKAVAD (TEGEVUSKAVAD)

2019-2021 2022-2024 2025-2027 2028-2030

3-AASTANE ARENGUKAVA 2019-2021

Nõukogu vaatab igal aastal üle ja teeb vajadusel täiendused/muudatused

Tegevuseesmärgid 2019 Tegevuseesmärgid 2020 Tegevuseesmärgid 2021

tateks 2019–2021. Nõukogu vaatab iga-aastaselt arengukava küll üle, kuid selle kehtivuse aega ei muuda. Kolme aasta möödumisel koostatakse uus kolmeaastane (2022–2024) arengukava.

Muudatusena on kavas protsesside ja dokumentide sünkroniseerimine nii sisult kui vormilt kogu kontserni ulatuses. Samuti on plaanis arvutada riiklike ja maakondlike arengukavadega. Kliinikud ja teenistused ei alusta arengudokumentide koostamisega siiski nullist, vaid saavad suures osas lähtuda varasematel aastatel kinnitatud struktuuriüksuste arengudokumentidest. Vajalik on siiski tegevuste kaasajastamine, planeerides sealjuures arendustegevuse elluviimiseks konkreetne ajavahemik ning nimevõtte tegevuse eest vastutaja. Aastane tegevuskava on nn elus dokument, mille täitmist jälgitakse järjepidevalt. Tütarhaiglad harmoneerivad oma arengukavad ja tegevuskavad kliinikumiga.

Edaspidi on plaanis alusta-

da arengudokumentide koostamisega oluliselt varem ning võtta arvesse senisest enam nii töötajate kui ka patsientide, partnerite, rahastajate ja teiste huvigruppide arvamust.

Olulised kuupäevad:

- 7. november 2018 – toimus laiendatud juhatuse koosolek, kus tutvustati kliinikute ja teenistuste juhtidele arengudokumentide koostamise põhimõtteid ja ajakava.
- 5. detsember 2018 – kliinikud ja meditsiinilised teenistused esitavad juhatusele kolme aasta (2019–2021) arengukava koos 2019. aasta tegevustega.
- 10. detsember 2018 – juhatuse esitab nõukogule arengukava ja tegevuskava.
- 13. detsember 2018 – arengudokumentide arutelu ja kinnitamine kliinikumi nõukogu koosolekul.

PRIT EELMÄE
Juhatuse esimees

Dr Helgi Saarel täitus 50 aastat patoloogitööd

Nädalapäevad tagasi õnnitlesid kolleegid dr Helgi Saart, tänades teda patoloogia eriala arendamise ja praktiseerimise eest viimasel viiel aastakümnel.

Mõned päevad hiljem andis dr Helgi Saar intervjuu Kliinikumi Lehele patoloogiategenistuse 9. korruse ruumides. „Miljonivaade,“ ütleb ta naljatledes ruume tutvustades. Ning rõhutab tõsiselt, et paremaid töötingimusi ei oskagi tahta. Kui üheksateist aastat tagasi patoloogiategenistus loodi, tegutses kaks eraldi osakonda – Maarjamõisa ning Toome osakond. Viimane neist asus Vallikraavi tänaval ning just selle osakonna juhataja ametit pidas ka dr Saar.

Küsimuse peale, kas doktori tööle on olnud ette planeeritud, vastab ta: „Ei, absoluutselt mitte. Elu läks ise nii. Tol ajal määrati tööle suunamisega ja nii sai minu töökohtaks Tartu Linna Onkoloogia Dispanser. Seal alustasin kliinilis-biokeemiliste analüüsides ja hiljem rajasin tsütoloogia kesklabori,“ räägib dr Saar.

Kui küsin, mis tema arvates on kõige enam viiekümne aasta jooksul eriala arengut mõjutanud, ütleb ta, et immuunhistokeemia. Ent kindlasti on muutunud nii töökorraldus kui ka laborite varustus. Tollal olid ka algelised laboritarvikud väga defitsiitsed. „Võrreldes tänapäevase automatiseeritusega tegime meie kõike käsitsi,“ selgitab Helgi Saar. Ka kirjandus, täiendused ning koolitused, mis tänapäeval on nii kättesaadavad ja iseenesest mõistetavad, said siis võimalikuks vaid Moskva ja Leningradi kaudu.

Kui küsida, millised hetked dr Helgi Saare tööelus on olnud eredaimad, rõhutab ta 1980ndaid, mil ta süvenenult asus tegelema histoloogilise diagnostikaga. „Olen väga tänuulik histoloogia professorile Kalju Pöldverele, kes õpetas mulle palju ja innustas selle

Dr Helgi Saar

”Mulle meeldib patoloogia vaheldusrikkus

valdkonnaga tegelema,“ ütleb dr Saar. Ning lisab, et patoloogia jaoks peab ikka sättnumust olema. „Mulle meeldib minu eriala vaheldusrikkus, ajurakud on pidevalt töös. Töö peab sõna otseses mõttes pinget pakkuma,“ rõhutab doktor.

Dr Saar tegeleb elupuhuse diagnostikaga ning lahanguatega kokku ei puutu. Peamiselt on ta koostööd teinud onkoloogidega. „Töö on intensiivne, mõtlema ja otsustama peab mõnikord kiirelt, operatsiooniaegsete kiiruringute puhul sageli minutitega,“ sel-

KOMMENTAAR

Mul on olnud au ja rõõm õppida ning töötada dr Saare kõrval pea kümme aastat. Tema teadmistejanu, täpsus, põhjalikkus ja energilisus on imetlemisväärsed. Oma tööd tehes loodan, et dr Saar ei pea minu õpingute ajal mulle pühendatud aega raisatuks. Tervist ja jõudu!

LIIS SALUMÄE
Patoloogiategenistuse direktor

gitab doktor. Ta tõstab ka esile, et kogu diagnostika toimub siin, kliinikumis, oluliselt kiiremini võrreldes põhjanaabritega.

Intervjuu lõppedes palun dr Saarel ennustada, kuhu tema eriala võiks järgmise viiekümne aasta jooksul jõuda. „Kogu meditsiin automatiseerub, selle vastu ei saa, ent inimõistus jääb asendamatuks. Ka meil patoloogiategenistuses on palju tööprotsesse automatiseeritud, kuid kohati on siiski vaja inimeks ja lõppdiagnoosi saab panna siiski ainult arst,“ lausub dr Helgi Saar. Ta lisab, et on kindel, et patoloogia eriala kogub populaarsust, mida tõestab ka viimastel aastatel uute ja tublide residentide ametisse astumine. „Ise ma ei kujuta ette, et oleksin mõne muu töö valinud,“ ütleb lõpetuseks dr Helgi Saar.

DR HELGI SAAREGA
vestles **HELEN KAJU**

Teadusuuring „Ained ja Arenevad Ajud“

Tartu Ülikooli Kliinikumi psühhiaatrikliiniku, Tartu Ülikooli bio- ja siirdemeditsiini instituudi ning Tartu Ülikooli psühholoogia instituudi teadlaste koostöö on viimaste aastate jooksul võimaldanud laiapõhjalisel uurida Eestimaal elavate psühhosühaigete aju ja tervikorganismi koostoimimise eripärasid.

Skisofreeniaspektri häired on kroonilise kuluga psühhootilised häired. Haigestutakse enamasti noores täiskasvanueas ning isiku edasise toimetuleku prognoosi osas on väga suure tähendusega ühelt poolt esmase psühhosühaiepidoodi puhune meditsiiniline sekkumisstrateegia ning teisalt patsiendi individuaalsed eripärad, mis tulenevad geneetilistest teguritest ning ajutegevuse kohandamisvõimekusest keskondlike mõjudega.

Ühiskonna arengutest tulenevalt on saanud oluliseks psühhikahäireid vallandavaks keskkondlikuks mõjuteguriks uimastite tarvitamine. Nii alkoholi, tubakatoodete kui ka illegaalsete psühhosühaigete ainet tarvitamise ebasoovitavad tagajärjed tulevad ilmsiks eelkõige geneetilise eelsoodumusega isikutel, kes omavad ainetega kokkupuuteid just noores eas, mil aju tasandil närvivõrgustiku areng on läbimas olulist küpsemisfaasi.

Kanep on globaalselt kõige sagedamini tarvitatud psühhosühaigete aine. 2015 aastal avaldatud Maailma Uimastite Raporti (World Drug Report 2015) kohaselt ligikaudu 181.8 miljonit inimest vanuses 15–64 tarvitavad kanepit mitte-meditsiinilistel eesmärkidel. Kahtlemata on kanepi ja teiste uimastite tarvitamine noorte seas tõusutrendis ka Eestimaal.

Kanepiga seoses levivad populaarsed vääruskumused ja -hoiakud, et tegemist on vähem tervist kahjustava psühhosühaigete ainega kui näiteks alkohol või teised uimastid. Tegelikult on kannabinoidide tarvitamine seotud mitmete lühiaegselt või püsivalt avalduvate ebasoodsate tagajärgedega. Kanepi tarvitamisega kaasnevad sageli järgmised terviseprobleemid: ärritus, rahutus, ärevus, depressiivsus, agressiivsus, unehäired, impulsiivsus, kognitiivse funktsiooni langus ning füüsilised sümptomid nagu näiteks valud, külmavärinad,

eeskätt kanepi probleemse tarvitamisega Eestimaal. Uuringu tulemused võimaldavad paremini välja arendada sekkumise abivajajatele.

Kutsume üles kõiki 16–45-aastaseid Eesti elanikke osalema „AAA-uuringus“. Link eesti- või venekeelsele veebipõhisele küsimustikule on leitav Tartu Ülikooli Kliinikumi psühhiaatrikliiniku kodulehel: <https://www.kliinikum.ee/psyhhaatriakliinik/41-teadusuuring>.

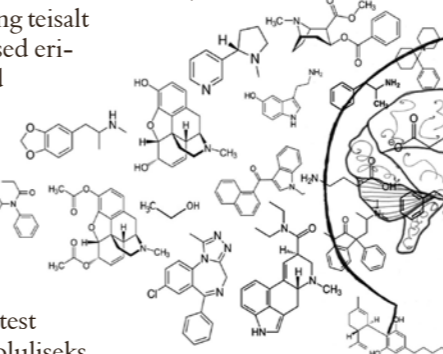
Anonüümse küsimustiku täitmine võtab aega umbes üks tund. Uuringusse sobivad ka need, kes pole psühhosühaigete

aineid tarvitanud. Soovijad saavad küsimustiku lõpus tagasisidet oma psühhosühaigete riski, isiksuseomaduste ja ainet tarvitamisega seotud terviseriskide kohta.

Õppeaasta alguses võtsime gümnaasiumide ja kutseharidust pakkuvate õppeasutustega ühendust, et võimalikult suur hulk noori saaks uurinngusse kaasatud. Koostööd teinud koolidele pakkusime tasuta loengu teemal „Ained ja Arenevad Ajud“ ning oleme teinud ka samasisulisi avalikke loenguid (järgmine loeng toimub 11.12.2018 kell 18:00 Tartus Biomedikumis (Ravila 19, auditoorium 1006)).

Loodame, et AAA-uuringu küsimustik jõuab veebilingi vahendusel võimalikult paljude Eestimaal elavate noorteni!

LIINA HARING
Vanemarst-õppejõud
psühhiaatria erialal
Psühhiaatrikliinik

higistamine, kehatemperatuuri tõus, hingamisteede haigusseisundid. Teatud juhtudel võivad kaasneda derealistatsiooniellamused, illusoorse kujutelmad või meelepetelised elamused ühes psühhootilisele häirele omaste mõttekäigu ja väljendunud reaalsuse tunnetuse häiretega. Psühhootilised sümptomid võivad aine tarvitamise lõpetamisel ajas taanduda, kuid teatud (geneetilise eelsoodumusega) isikutel võib kanepi tarvitamine vallandada kroonilise psühhootilise häire avaldumise.

Eeltoodust tulenevalt algatasime teadusprojekti „Ained ja Arenevad Ajud ehk AAA-uuringu“, mille eesmärgiks on hinnata noorte vaimse tervise seisundi, isiksuseomaduste ja eluviiside seoseid ui-

AAA-uuringu läbiviijad

ANNIKA VIIMSALU, MD
Psühhiaatrikliinik
Arst-resident

HELENA KISAND, MD
Psühhiaatrikliinik
Arst-resident

KARIN KARIS, MSc
Bio- ja siirdemeditsiini
instituut
Doktorant

LIINA KLAMMER, MD
Psühhiaatrikliinik
Arst-resident

ANNI LEEDO, MD
Psühhiaatrikliinik
Arst-resident

LIINA HARING, MD PhD
Psühhiaatrikliinik
Psühhiaater

5 põhjust, miks arstitudeng ennast vaktsineerib

1. Me soovime kaitsta oma patsiente, lähedasi ja kolleege. Arstitudengid liiguvad kliinilises õppes igapäevaselt haiglas ringi ja kohtuvad erinevate patsientidega. Kuna patsientidel võib palju haigusi olla, on alati risk, et arstitudeng on tulnud mõne haige patsiendi juurest, kellel on gripp. Ei saa eeldada, et kõik patsiendid on vaktsineeritud ja vaktsineerides iseennast, saame vähendada kandlust ühelt patsiendilt teisele või patsientidelt koju oma lähedastele.

2. Arstitudengite õppes on iga seminar ja tund oluline ning puudumisi kergekäliselt ei lubata. Nii käivad paljud arstitudengid haigena koolis, teades, et haigena õppides on tähelepanu- ja keskendumisvõime vähenenud. Gripiviiruse korral on põhilisteks sümptomiteks kõrge palavik, väsimus, halb enesetunne, pea-, liigese- ja lihasvalud – sümptomid, millega soovime igal patsiendil koju jääda.

3. Usume vaktsiini toimesse ja selle ohutusse. Gripiviiruse vastu vaktsineerides ei hoi me ära tavapärasest külmetumist ja nohuga mõõduvaid haigusi, vaid kaitseme ennast 3-4 gripiviiruse tüve eest, mille korral on tüsistused kõige raskemad. Gripi tüsistustesse suri eelmine aasta ligi 100 inimest ja raskeimad grippitüsistused on eakate ja väikelaste hulgas. Samas levinumad kõrvaltoimed on süstekoha valu ja hellus, samuti võib esineda palavikku, väsimust ja lihasvalu. Tõsiseid kõrvaltoimeid tekib väga harva ja neist kõige raskem on anafülaktiline šokk. Seetõttu soovimegi, et vaktsineerimine toimuks meditsiinasutuses või apteegis, kus on võimalus šoki sümptomite esinemisel adrenaliini manustada.

4. Haiguse kõige parem ravi on selle ennetus. WHO hinnangul on vaktsineerimine kõige efektiivsem nakkushaiguste ennetusviis. Gripiviirusesse haigestumise vältimiseks tuleb vaktsiini korrata iga aasta, sest viirus on muutumisvõimeline ja eelmise aasta vaktsiin ei pruugi see aasta enam töötada.

5. Tahame olla eeskujuks oma patsientidele ja lähedastele. Ennast vaktsineerides, seda sotsiaalmeedia kampaaniaga #minavaktsineerin esile tuues ja ühiselt kandes märke „vaktsineeritud“, saame julgustada oma patsiente. Näitame, et vaktsiin on ohutu, seda tasub iga-aastaselt teha ja see kaitseb meid ennast ning meie lähedasi.

Eesti Arstiteadusüliõpilaste Selts (EAÜS) ja Meditsiiniteaduste valdkonna üliõpilaskogu (MVÜK) on ühiselt üritanud tagada, et arstitudengil oleks võimalus ennast vaktsineerida võimalikult mugavalt ja soodsalt. Meie eesmärk on, et arstitudengil ei jääks vaktsiin tegemata, kuna võib juhtuda, et kiire elutempo juures ei jõuta sellega tegeleda või otsustati viimase

Anu Parvelo

10€ eest bussipilet koju osta. Loodame, et võimaldades ühiselt vaktsineerida 50% soodsama hinnaga, tekitame tudengites harjumuse ennast oktoobris-novembris vaktsineerida ja tänu sellele ka tervestervishoiutöötajates.

EAÜSi vaktsineerimisgrupp vaktsineeris see aasta 340 arstitudengit tänu Meditsiiniteaduste valdkonna dekanadi ja Tartu Ülikooli Kliinikumi toetusele ning kliinikumi nakkushaiguste osakonna abile. Eelmine aasta vaktsineerisime 308 tudengit, eelisjärjekorras kliinilise õppe tudengeid. 70% neist vaktsineerisid end EAÜSi ja MVÜKi korraldatud vaktsineerimisel. Iga aasta avaldab üle 400 tudengi soovi osaleda ühisvaktsineerimises ja enamustele

vaktsiini doosidele registreerutakse esimese 48 tunni jooksul. Meil on ka hea meel näha, et iga kursusega on vaktsineerimise hõlmatus kasvanud. Küsitluse tulemustest lähtuvalt vaktsineeris ennast eelmisel aastal 1. kursuse tudengitest 42%, 5. kursuse üliõpilastest vaktsineeris juba 96%.

EAÜSi vaktsineerimisgrupp järgmise aasta eesmärgiks on, et riik pakuks kõigile arstitudengitele tasuta vaktsineerimise võimalust, et meil ei jääks keegi soovijatest vaktsineerimata. Lisaks on murekohaks Eestisse toodavate vaktsiinidooside väiksed kogused, mistõttu kõik sooviavaldajad ei saa ennast vaktsineerida. Toetame riigi ettepanekut pakkuda järgmise gripihooaja alguses vanematele inimestele tasuta gripi vastu vaktsineerimist ja loodame, et seeläbi vaktsineerimise hõlmatus Eestis tõuseb ning surmade arv väheneb.

ANU PARVELO

EAÜSi vaktsineerimisgrupi liige

Fotod: Erakogu

Foto: Põhja-Eesti Regionaalhaigla

Kliinikumi ja Regionaalhaigla juhatused

Kliinikum ja Regionaalhaigla alustavad infotehnoloogiaalast koostööd

12. novembril kohtusid Tartu Ülikooli Kliinikumi ja Põhja-Eesti Regionaalhaigla juhatused Tallinnas, et arutada koostööplaane. Infotehnoloogiaalase koostöö raames sõlmiti kahe haigla vahel oktoobri lõpus konsortsiumileping, mille eesmärk on teha koostööd vereinfosüsteemi arendamisel.

Regionaalhaigla ja kliinikumi vahel sõlmitud lepingu eesmärk on uuendada ühiselt verekeskuste ja verekabinettide tarkvara. Tänapäevase verekeskuste ja verekabinettide tarkvara on pea 20-aastane. Kahe haigla vahelise koostöö esimeseks sammuks on nõuete ühtlustamine ning analüüsi läbiviimine 2019. aastal, lisaks eelarve kavandamine ja rahastusallikate leidmine. Eestis on neli verekeskust ning uus tarkvara peab vastama kõigi keskuste nõudmistele.

Kliinikumi juhatuse esimehe Priit Eelmäe sõnul võimaldab loodav süsteem teha suure sammu edasi veretoodete

» Loodav süsteem võimaldab teha suure sammu veretoodete käitlemises

käitlemise kvaliteedis ja tagab parema jälgitavuse doonorist retsiptidini, mis on väga oluline patsiendi ohutuse tagamisel. „Uus süsteem peab võimaldama ka operatiivset infovahetust verekeskuste vahel, mis loob täiendava võimaluse kulude optimeerimiseks ja

patsiendi ohutuse tagamiseks,“ kommenteerib Priit Eelmäe.

Nii kliinikum kui regionaalhaigla rõhutavad koostöö olulisust. „Haiglad peavad infotehnoloogialahenduste osas tegema koostööd ning seekaudu vähendama topeht tööd, sest vajadused on haiglatel ju sarnased,“ ütles regionaalhaigla juhatuse esimees Agris Peedu. „Loodame, et see projekt on edukas ning on aluseks tervishoiuteenuste e-lahenduste harmoniseerimisele kahes suurhaiglas,“ lisas Peedu.

KLIINIKUMI LEHT

TÄNUVAVALDUSI

November 2018, lastekliinik
Soovime väga tänada heatahtlikku **dr Doris Marki**, lastekliiniku EMO ning ägedate infektsioonide osakonna meeldivat personali meie lastele osutatud kiire abi, sõbraliikku hoole ja ravi eest! Edu ja jõudu Teile igasse päeva!

November 2018, psühhiaatrikliinik

Olin unehäiretega ravil juba teist korda. Esimesel korral katkestasin ise, sest arvasin, et olen jälle terve. Kordusravi võtsin väga tõsiselt ja tahan öelda, et **õde Ketlin Veeväli** tegi minuga imet. Nii kannatlikku, kaasaelatvat ja toredat inimest kohtab elus harva. Saan juba pikemat aega uinuda ilma unerohuta.

November 2018, anesteesioloogia ja intensiivravi kliinik

Stomatoloogia kliiniku hambaravi meeskond soovib südamest tänada anesteesia meeskonda hea koostöö eest 13.11.2018 4. operatsiooni- toas. Anesteesia poolel toime- tasid **dr Mare Kubjas** ja arst- resident **Elliis Otter**. Raskete patsientide puhul parandab hea meekonnatöö, abivalmidus ja kaasamõtlemine oluliselt osutatava teenuse kvaliteeti.

November 2018, hematoloogia-onkoloogia kliinik

Täna kogu südamest kõiki hematolooge, kes korraldasid minu ravi. Eriti tahaksin tänada järjekindlat, asjatundlikku **dr Marge Rahu** raviplaani koostamise eest koos teiste arstidega ja ravi alustamist ning selle ravi kindlameelset plaanilist jätkamist **dr Olga Rätsepa** poolt.

November 2018, kirurgikliinik

Tahan avaldada suurt tänu **dr Mart Ellerile** positiivse suhtumise, kõrgelt professionaalse lähenemise ja edukalt läbi viidud operatsiooni eest! Soovin suurt edu Teie vastutusrikas töös!

November 2018, radioloogia- kliinik/südamekliinik

Tänuavaldus **dr Toomas Hermlinile**, raviarst **dr Priit Tammjärvele**, intensiivravi personalile ning järeldravi osakonna kollektiivile! Südamlikud ja siirad tänud abi ja hoolduse eest. Jõudu ja jaku edaspidiseks!

Iga töötaja arvamus on oluline

19.–30. novembril toimub kliinikumis töötajate rahulolu-uuring, et koguda tagasisidet tööelu puudutavate nüansside kohta. Info enim tähelepanu vajavate valdkondade kohta aitab planeerida kliinikumi edasisi tegevusi.

Kõik kliinikumi töötajad on väga oodatud küsitlusest osa võtma. Seekord on küsitlus varasemaga võrreldes mõnevõrra lühem ning selle tähtsuseks kuulub kõigest viis minutit. Küsitlus on anonüümne ja viiakse läbi rahvusvaheliselt kasutatava auditeeritud, taadeldud ja avaliku tarkvaraga Limesurvey. Küsitlusankeedis on 17 küsimust ning lisaväl-

jad ettepanekute ja arvamuste lisamiseks. Kliinikumi töötajad on oodatud vastama võimalikult objektiivselt ja ausalt ning ka vabas vormis ettepanekud ning kommentaarid on väga teretulnud.

Elektronilise küsitlusankeedi link saadeti töötajate tööalase e-posti aadressidele 19. novembril ning seda on võimalik täita 30. novembri-

ni. Töötajatele, kes ei kasuta elektroonset infosüsteemi, saatis personaliteenistus paberil küsitlusankeetid struktuuriüksustesse. Täidetud ankeetid tuleb töötajatel viia hiljemalt 30. novembriks kantseleides asuvatesse kogumiskastidesse.

Rahuloluküsitluse üldistatud tulemusi tutvustatakse 2019. aasta jaanuari jooksul.

Rahulolu-uuringu link asub aadressil: <https://uuring.kliinikum.ee/index.php?r=survey/index&sid=639148&lang=et>.

Iga töötaja arvamus on oluline!

KLIINIKUMI LEHT

MEDITSIINITEADUSTE VALDKONNAS

Minister Sikkut kohtus meditsiiniteaduste valdkonna esindajatega

Tervise- ja tööminister Riina Sikkut kohtus valdkonna dekaani ja prodekaanidega, et arutada meditsiinihariduse ja teadusega seonduvat. Arstiteadlased on mures, et Eesti tervisesüsteemi teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni strateegias kokku lepitud eesmärgid on siiani suu-remas osas ellu viimata.

Valdkond on korduvalt juhtunud ministereeriumi tähelepanu meditsiiniteaduse alarahastusele ja strateegias lubatu tegematajätmisele ning teinud ettepaneku, et terviseuu-

ringute tarbeks tuleks luua rahastusfond.

Peatuti kolmandatest riikidest saabuvate arstide hindamise teemal. Praegu on menetluses seaduseelnõu, milles käsitletakse kolmandatest riikidest tulevate tervishoiutöötajate hindamist ja kogu protsessi ülesehitust. Valdkonna seisukoht on, et kvaliteedi tagamiseks on väga oluline siia tööle tulevate arstide eesti keele oskus ja riigi praktika toetuse kasutamine vaid nende saabujate jaoks, kelle järele on mõnes haiglas vajadus ja

kellel on tööle asumiseks sõlmitud eelkõkkulepped.

Valdkonna esindajad andsid ülevaate õppetööst. Muu hulgas nenditi, et tuleb teha veel palju tööd, et doktori- ja kraadil oleks Eestis rohkem väärtust. Arutleti ka residentuuriga seonduva üle: räägiti plaanist viia residentide palkade maksimine sotsiaalministeeriumist üle haigekassasse, vajadusest pikendada mõningaid residentuuriprogramme ning osakoormusega residentuurist. Osakoormust saaks võtta kindlatel tingimustel

ning see oleks rakendatav erialadel, kus väljaõpe ja töö iseloom seda võimaldaksid.

Samuti räägiti vajadusest lisada rahvatervise arengukavasse teaduse aspektid, haigekassa ning ülikooli koostööst ravijuhendite ja kvaliteediindikaatorite alal ning hästi käima läinud kliiniliste uuringute keskusest, kuhu on hiljuti loodud digitaalset arendusüksust. Peatuti ka Eesti haiglavõrgu arendamisel, haiglate võrgustamise ning meditsiiniteaduste valdkonna ja haiglate koostöö teemadel.

TÜ senatis 26. oktoobril

Senat valis meditsiiniteaduste valdkonna bio- ja siirdemeditsiini instituudi rakulise immunoloogia juhtivateks Kai Kisandi.

Professor Alireza Fazeli inauguratsiooniloeng

Bio- ja siirdemeditsiini instituudi kliinilise genoomika ja personaalmeditsiini professor Alireza Fazeli peab oma inauguratsiooniloengu teisipäeval, 4. detsembril kell 16.15 ülikooli aulas.

Doktoritööde kaitsmised

• **Olga Tšuiiko** doktoritöö „Kromosomaalne ebastabiilsus imetajate varajastes embrüotes“ kaitsmine toimub 26. novembril 2018 kell 15.00 aadressil Ravila 19–1006.

• **Maarja Tootsi** doktoritöö „Farmakoloogiline väljakutse diabeedi fenotüübi arengu pidurdamiseks Wolframi sündroomi näriliste mudelites“ kaitsmine toimub 30. novembril kell 11.00 aadressil Ravila 19–1038.

• **Kärt Kriisa** doktoritöö „Atsüülkarnitiini, põletiku ja oksüdatiivse stressi määra kajastavate biomarkerite profiilid esmase psühhosotsiaalsete patsientide enne ja pärast antipsühhootilist ravi“ kaitsmine toimub 30. novembril 2018 kell 14.00 aadressil Ravila 19–1006.

• **Xuan Dung Ho** doktoritöö „Osteosarkoomi geneetilise profiili iseloomustamine“ kaitsmine toimub 4. detsembril 2018 kell 15.00 aadressil Ravila 19–1006.

• **Karit Reinsoni** doktoritöö „Uued diagnoosimeetodid kaasasündinud ainevahetushaiguste varajaseks avastamiseks Eestis“ kaitsmine toimub 18. detsembril kell 15.00. aadressil L. Puusepa 8, A. Linkbergi auditooriumis.

KRISTINA HERMANN
Meditsiiniteaduste valdkonna
turundus- ja kommunikatsiooni-
spetsialist

Ämmaemandid (vasakult) Helle-Mai Tabo, Evelin Gross, Emily Naarits, Häli Viulukas, Pille Teesalu ja Kadri Mahlpuu.

Ämmaemandid osalesid sünnitusabi välikoolitusel

Tartu Ülikooli Kliinikumi naistekliiniku ämmaemandid osalesid 14.–17. novembril Veneetsias ülemaailmsel sünnituse kongressil Birth Congress Clinical Challenges in Labour and Delivery. Koolitusreisi toetas Lastefond.

Kongressil käsitleti tänapäeva sünnitusabis aktuaalseid teemasid. Naistekliiniku vanem-ämmaemand Sirje Kövermägi toob välja, et koolitus on väga oluline, et hoida ja parandada ämmaemandate kompetentsi sünnitusel. „Kuivõrd

täna on ca 40% sünnitustest ämmaemanda juhtimisel ja vastutusel, on selline rahvusvaheline koolitus vajalik kaas- aegsete suundadega kursis olemiseks ja sünnitusabi kvaliteedi tagamiseks,“ selgitab ta. Välikoolituse järgselt on

plaanis korraldada naistekliiniku sünnitusosakonnas ka koolituspäev, et saadud teadmisi ja uudiseid jagada ka teiste ämmaemandatega.

KLIINIKUMI LEHT

Kliinikumi juhatus kohtus Valga haigla juhtidega

16. novembril tegi kliinikumi juhatus külaskäigu Valga haiglasse, kohtudes nii juhatuse esimehe Margus Ulsti kui ka nõukogu esindajate Külliki Siilaku ja Margus Lepikuga. Üheskoos arutati koostöökohtade ja eesootava tegevuskava koostamise üle. Muuhulgas toimus ka töökoosolek, kuna Valga haigla liitub alates 14. detsembrist kliinikumi elektroonilise haigusloos infosüsteemiga. Aitäh Valga haiglale sooja vastuvõtu eest!

TÄNUAVALDUSI

November 2018, spordimeditsiini ja taastusravi kliinik

Soovin südamest tänada kogu personali õendusosakonnas, kes tegelevad minu emaga. Soovin avaldada tänu inimliku suhtumise eest osakonnajuhataja **Angelika Lallile**, dr **Airi Kasemägil**, sotsiaaltöötaja **Johanna Hollole**, kes teevad oma tööd südamliselt ja mõistvalt. Täna väga **õde Ene Kokki** ja teisi **õdesid** õendustöötajate professionaalse ja hooliva läbiviimise eest. Kiidan teid kõiki abivalmiduse ja südamega tehtud töö eest. Sügav kummardus!

November 2018, traumatoloogia ja ortopeedia kliinik/toitlustusteenistus

Minu suurim tänu **prof Aare Märtsoni**le ja tema meeskonnale eduka operatsiooni läbiviimise eest! Samuti tänud kogu ortopeedia osakonnale – õed, hooldajad, füsioterapeudid jt – igati professionaalse ja meeldiva teeninduse eest. Tänu teile paranen jõudsasti nüüd juba kodus. Tänu ka toitlustusteenistusele maitsva koduse toidu eest!

November 2018, hematoloogia - onkoloogia kliinik/toitlustusteenistus

Väga meeldiv kogemus haiglas viibimisest. Tänu **dr Mari Punabile** ja kogu osakonna personalile – väga hea hoolitus. Toitlustus superhea. Tänu kokkadele!

Tänuavaldus naistekliinikule ja anestezioloogia ja intensiivravi kliinikule

Sooviksin tänada kogu teie kollektiivi suurepärase töö eest! Olen ise Tallinna inime- ne, kuid seal mul arstidega ei vedanud nii hästi. Seega ot- sustasin, et kui ma pean tege- ma kunstviljastamise, siis ainult Tartus. Soovitati mul- le **dr Aire Sekavini**, keda ma kiidan taevani! Ta oli nii sõb- raliik, kaasaelav ja suurepära- se mäluga.

25. rasedusnädalal pidin kutsuma kiirabi kõrge palavi- ku tõttu. Hakkasin kõige roh- kem suhtlema suurepärase spetsialistiga, **dr Anne Roht- metsaga**. Jälle tahan kiita ko- gu sünnituseelset osakonda, kus olid väga sõbralikud äm- maemandad, fantastiline arst ja abivalmis hooldusteenuste personal. Ämmaemand kont- rollis mind iga kord, kui ma esitasin oma mured ja ettepa- nekud. Hoolduspersonal oli samuti kiire ja täpne, kui oli midagi vaja tuua. Eriti suure tänu tahan aga öelda dr Anne Rohtmetsale.

Haiglas viibimise ajal jagas personal infot ja hoolitses mi- nu ja lapse eest ööpäevaring- selt. Sünnituse ajal kohtu- sin **ämmaemand Enel Ploomiga**. Temaga koos oli mul sünnituse ajal turvaline tunne. See, kuidas ta rääkis rahuliku häälega ja kordas sada korda, et ta on minu lähedal. Tegi kõik, mis oli vaja, ei rääkinud liiga palju, aga samas andis väga asjalikku nõu, mida ja millal tuleb teha. Fantastiline inimene, ausõna!

Nüüd suhtlen pidevalt las- teintensiivravi osakonnaga, kus minu laps on. Seal saan igal ajal arstidega rääkida ja saan neilt arusaadavalt kõige olulisemat infot. Kogu Tartus viibimise ajal on tunne nagu oleksin erakliinikus, kuigi pa- latid on patsiente täis ja tööd kõigil üle piiri. Suured tänud, et te olemas olete! Mul on hea meel, et ma sattusin Tartu haiglasse ja sain ravi kõrgel tasemel!

Rein Rannapi aastalõpukontsert

Kliinikumi ja meditsiiniteaduste valdkonna ühine aastalõpukontsert toimub reedel, **14. detsembril algusega kell 18:00 Tartu Ülikooli aulas**.

Kontserdil musitseerib pianist Rein Rannap, kelle kavas on tuntud klassikateemade töötlused plaadilt "Selfid klassikutega" ja omalooming.

Kontserdil annab kliinikum üle preemiad nii parimatele kolleegidele kui ka sel aastal doktoritöö kaitsnud kliinikumi töötajatele. Kontserdile järgneb vastuvõtt, kus saab kolleegidega suupisteid nautides vestelda. Vastuvõtt toimub Tartu Ülikooli kunstimuseumis (ülikooli peahoone I korrusel).

Pilet maksab 10 eurot, üliõpilastele 5 eurot. Pileteid saab osta L. Puusepa 8 ja L. Puusepa 1a kantseleidest, stomatoloogia-, kõrva-, laste- ja psühhiaatrikliiniku- test ning meditsiiniteaduste valdkonna dekaanadi sekretäridelt.

Kohtumiseni kontserdil!

Mitmes Casa Nova ehitusetaap on pildil?

Vastuse palume saata 10. detsembriks e-postiga aadressile Helen.Kaju@kliinikum.ee või tiguipostiga aadressile Kliinikumi Leht, L. Puusepa 1a, 50406, Tartu. Õigesti vastanute vahel loositakse välja Kliinikumi Lehe aastatellimus. Head nuputamist!

Kaotatud ja leitud esemed

Alates 1. detsembrist on kliiniku- mis kaotatud ja leitud esemete jaoks olemas igas hoones kokku- lepitud kohad, kuhu kliinikumi töötajad ja patsiendid saavad nii leitud asju viia kui ka kaotatud asjade kohta päringut esitada.

Kaotatud-leitud esemed asuvad edaspidi:

L. Puusepa 1a - valveruum

L. Puusepa 2 - inforuum

L. Puusepa 6 - inforuum

L. Puusepa 8 - L. Puusepa tänava poolne inforuum

Riia 167 - üldriidehoid

Raja 31 - üldriidehoid

Kuperjanovi 1 - infolaud

Palume ausatel leidjatel viia kaotatud-leitud esemed leiuko- hale lähimasse hoonesse.

KLIINIKUMI LEHT

Õiendus

Oktoobrikuu Kliinikumi Lehes ilmunud Tartu Arstide Liidu arti- kli „Tartu Arstide Liidu väljasõit viis Eesti suurimasse linna – Pärnusse“ juhtlause oli eksitav, kuna see oli kujundustööde käi- gus jäänud sinna varasemast lehenumbri. Kliinikumi Leht vabandab eksituse pärast.

Oktoobrikuu pildimängu fotol võistles dr Ehrenberg kliinikumi spordipäeval. Kuna õigeid vastuseid ei laekunud, jäi lehetellimus loosimata.

